

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: СТВОРЮЄМО І ЗБЕРІГАЄМО РАЗОМ

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як вивчення і збереження культурної спадщини сприяє вихованню громадянської відповідальності та міжкультурному діалогу?

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ

Історико-культурна спадщина, об'єкт культурної спадщини, пам'ятка культурної спадщини, дослідження й охорона культурної спадщини, автентичність, Світова спадщина ЮНЕСКО

ВСТУП

Різноманітна *історико-культурна спадщина*, втілюючи досвід, норми, цінності різних поколінь, відтворює багатвікову історію розвитку суспільства. У результаті взаємовпливу різних культур впродовж тривалого історичного часу утворилося неповторне історико-культурне середовище — все, що оточує нас та є надбанням нашого минулого — місцева церква, вулиця, міський парк чи міст, замок, монастир чи громадська будівля.

Різні суспільства, події та впливи сформували місце, в якому ми живемо, і продовжуватимуть формувати його в майбутньому. Значна частина багатокультурного надбання була втрачена внаслідок війн, цілеспрямованого винищення в часи імперської політики, тоталітарного режиму, в умовах занепаду культури під тиском ідеології і політичних репресій.

У сучасних містах і селах країни можна віднайти чимало випадків недбалого ставлення до культурного надбання. Молоді громадяни мають усвідомити, що стан їхнього довкілля та культурної спадщини, що формує його неповторний соціокультурний образ, є важливим обов'язком кожного, а не лише влади. Досліджуючи історію пам'яток, зосереджених у місцевій громаді, їх функції у минулому, ми навчаємося розуміти їхню історичну вартість, їх роль у майбутньому, необхідність їх збереження чи відновлення.

Вивчення проблем, пов'язаних із культурною спадщиною, дає змогу визначати, як приймаються рішення, що впливають на її долю, організувати необхідну і важливу для громади діяльність, спричиняючи позитивні зміни в її історичному середовищі. У процесі дослідження молоді люди отримують stále відчуття приналежності до місцевої спільноти, вчать приймати самостійні рішення, прогнозувати, яким вони хочуть бачити своє довкілля у майбутньому.

МОТИВАЦІЙНА ВПРАВА

- 1 Методом мозкового штурму зберіть відповіді на запитання: які слова, асоціації приходять вам на думку, коли ви чуєте вираз «історико-культурна спадщина» (записати ці слова на аркуші).
- 2 Об'єднайтеся в 4 групи по 4–6 осіб та за 3 хвилини, користуючись ідеями, записаними на аркуші, сформулюйте визначення цього поняття, а також наведіть приклади об'єктів історико-культурної спадщини в Україні чи рідному населеному пункті.
- 3 Дайте відповідь на запитання: «Історична спадщина яких етносів та національностей, що жили та живуть в Україні, є складовою нашої пам'яті про минуле?»

Блок I

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ЗМІСТ, ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

• Джерело 1 Офіційний документ

Стаття 1

У цій Конвенції під «культурною спадщиною» розуміються: *пам'ятки*: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; *ансамблі*: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; *визначні місця*: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_089.

• Джерело 2 Офіційний документ

Цей Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Об'єкти культурної спадщини, які знаходяться на території України, охороняються державою.

Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» (Преамбула) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

• Джерело 3 Офіційний документ

Об'єкти культурної спадщини національного значення є особливою історичною або культурною цінністю і повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв: справили значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва країни; безпосередньо пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей; репрезентують шедевр творчого генія, стали етапними творами видатних архітекторів чи інших митців; були витворами зниклої цивілізації чи мистецького стилю.

Критерій автентичності означає, що пам'ятка повинна значною мірою зберегти свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі.

Об'єкти культурної спадщини місцевого значення повинні відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв: вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону; пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону; є творами відомих архітекторів або інших митців; є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи.

Постанова Кабінету міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF>.

• ДЖЕРЕЛО 4 Офіційний документ

Класифікація об'єктів культурної спадщини

За видами об'єкти культурної спадщини поділяються на:

археологічні — рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскальні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації;

історичні — будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань [...], визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

об'єкти монументального мистецтва — твори образотворчого мистецтва: як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

об'єкти архітектури та містобудування — окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів; природно-архітектурні комплекси (ансамблі), історичні центри, вулиці, квартали, площі, залишки давнього розпланування та забудови, що є носієм певних містобудівних ідей;

об'єкти садово-паркового мистецтва — поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

ландшафтні — природні території, які мають історичну цінність;

об'єкти науки і техніки — унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки і техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 02.12.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>.

• Джерело 5 Думка дослідника

За офіційними даними, на державному обліку в Україні знаходиться понад 130 тис. нерухомих *пам'яток історії та культури*, серед них: пам'яток археології — 57206; пам'яток історії — 51364; пам'яток монументального мистецтва — 5926; пам'яток архітектури і містобудування — 16800. До *Списку всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО* включено кілька українських об'єктів (як окремих, так і комплексів)*: Софійський собор та Києво-Печерська лавра в Києві (в 1990 р.); Історичний центр Львова (у 1998 р.); 4 об'єкти Геодезичної Дуги Струве (міждержавний проект, у 2005 р.); Букові праліси Карпат (у 2007 р.).

* Станом на червень 2013 р. до Списку ЮНЕСКО включено Резиденцію Митрополитів Буковини і Далмації (2011); Херсонес Таврійський та Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі (червень 2013 р.).

Створено 63 історико-культурні (архітектурні, археологічні) заповідники (з них 13 — національні). Окремо затверджено Список історичних населених місць України (2001), до якого занесено 401 пункт. В Україні функціонує 437 державних (муніципальних) музеїв (із них — 22 національні), у фондах яких зберігається понад 11 млн. предметів (рухомих пам'яток). Існують також відомчі, громадські музеї. Увесь цей величезний масив об'єктів рухомої та нерухомої спадщини вимагає законодавчого врегулювання. За роки незалежності прийнято кілька десятків законів і підзаконних документів, направлених на визначення й удосконалення правових, організаційних, матеріально-технічних засад сфери охорони пам'яток. Серед них провідне місце займають «основні» закони: «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000; зміни і доповнення — 2004), «Про охорону археологічної спадщини» (2004), а також окремі статті інших законодавчих актів, наприклад, Земельного Кодексу України, Кримінального Кодексу України тощо.

Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2009. — Випуск 16. — С. 318.

• Джерело 6 Офіційний документ

Стаття 3. Органи управління у сфері охорони культурної спадщини

Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини.

До спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини (далі — органи охорони культурної спадщини) належать: центральний орган

виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим; органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій; органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 02.12.10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Після ознайомлення із **Джерелами 1–5** доповніть визначення поняття «історико-культурна спадщина», яке ви сформулювали під час виконання мотиваційної вправи.
- 2 Назвіть основні критерії визначення об'єктів культурної спадщини. Чи є різниця між об'єктами культурної спадщини місцевого та національного значення? Якщо так — у чому вона полягає? (**Джерело 3**).
- 3 Які об'єкти рухомої та нерухомої спадщини містяться в Україні (**Джерела 3–4**). Назвіть основні їх різновиди. Як їхнє існування врегульовано на законодавчому рівні?
- 4 У чому полягають особливості об'єктів культурної спадщини місцевого та національного значення? (**Джерела 3, 5**).
- 5 До якого виду пам'яток (місцевого чи національного значення) відносяться об'єкти культурної спадщини етнічних громад? (**Джерело 3**).
- 6 На які органи влади покладається відповідальність захисту, охорони та збереження історико-культурних надбань? (**Джерела 2, 6**).
- 7 Назвіть основні види об'єктів культурної спадщини та наведіть приклади таких об'єктів в Україні та вашому місті/селі (**Джерела 3–5**). Робота в групах відповідно до видів.

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Напишіть короткий твір-роздум на одну з запропонованих тем:

- 1 Чому у більшості сучасних суспільств дбають про збереження культурної спадщини? Для чого необхідно зберігати об'єкти старовини?
- 2 Яку роль відіграє минуле та його матеріалізовані об'єкти (пам'ятники, меморіальні таблички, старі споруди, знакові місця тощо) у житті суспільства, громади, окремої людини?

Блок II

ВІД ІМПЕРІЙ ДО СЬОГОДЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

• Джерело 7 Офіційний документ

Суворо забороняється руйнувати залишки давніх замків, фортець, пам'яток та інших будівель давнини під відповідальність за порушення сього Губернаторів та місцевих поліцій.

Законы и правила Строительного устава / Под. ред. Краснопевцева Е. — М., 1888. — С. 34.

• Джерело 8 Офіційний документ

Реставрація монументальних пам'яток старовини проводиться за попередньою згодою Імператорської археологічної комісії та Імператорської Академії Мистецтв. [...] Забороняється приступати без Найвищого дозволу до будь-яких оновлень в древніх церквах та в усіх подібних пам'ятках. Взагалі древній, як зовнішній, так і внутрішній вигляд церков повинно бути збережено ретельно, і ніякі довільні поправки і зміни без відома вищої духовної влади не дозволяються. Не дозволяється також ніде, ні з якого приводу, у древніх церквах ані найменшого виправлення, поновлення та зміни живопису та інших предметів давнього часу, а завжди має бути на те дозвіл Найсвятішого Синоду за попереднім узгодженням із Імператорськими Археологічним або Історичним товариствами.

Устав строительный с разъяснениями Правительствующего сената и циркулярами Министерства внутренних дел / Сост. Шрамченко М. — СПб., 1901. — С. 47; 51–52.

• Джерело 9 Думка дослідника

У Російській імперії не було спеціального закону про охорону старожитностей, не існувало поняття історичного середовища, не йшлося про визначення охоронних зон тощо. Але, починаючи від часів Петра I, влада визнавала актуальність вивчення та захисту древньої спадщини як з науково-культурною метою, так і заради підкріплення офіційних ідеологем про стародавність і велич держави. Тому розроблялися й запроваджувалися певні нормативи щодо охорони нерухомих пам'яток. Щоправда, вони стосувалися тільки казенних і культурних споруд [...]. Разом з тим, державній охороні не підлягали й систематично нищилися громадські класицистичні будівлі кінця XVIII — початку XIX ст. У 1910–ті роки на Хрещатику була знесена Поштова контора, найстаріша будівля центральної вулиці, з метою будівництва нового поштамту [...].

Цілком поза охороною виявилися старожитності на приватних садибах. Навіть на теренах «київського Акрополю», на древньому Дитинці, залишки

споруд доби Володимира Великого досліджувалися епізодично і частково, а безцінні археологічні знахідки розпоршувалися [...]. Зникали й найдавніші пам'ятки житлової забудови.

Забудова Києва доби класичного капіталізму або Коли і як місто стало європейським / За загал. ред. М. Кальницького, Н. Кондель-Пермінової. — К.: ВАРТО, 2012. — С. 94; 98–99.

• ДЖЕРЕЛО 10 **Думка дослідника**

У XIX ст. й до кінця 30-х років XX ст. охоронні проблеми у Львові вирішувалися на підставі законів та дій відповідних установ Австрійської, Австро-Угорської імперій та буржуазної Речі Посполитої. Так, у 1853 р. у Відні була створена Центральна комісія охорони пам'яток минулого. Її функції на місцях виконували крайові консерватори. [...] З призначенням у 1864 р. консерватором Мечислава Потоцького, а кореспондентом комісії Вінцента Поля у Львові розпочалася ефективна охоронно-реставраційна робота, що охоплювала територію усїєї Східної Галичини [...]. На початку XX ст. справа охорони пам'яток переходить у відання Міністерства віросповідань і народної освіти [...].

Яремич Г. Охоронні та пам'ятокознавчі традиції Львова // Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. — К., 1996. — С. 16–18.

▾ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- 1 Ознайомтеся із **Джерелами 7–10** та дайте відповідь, яку роль відіграла імперська держава (Австрійська, Австро-Угорська, Російська) у збереженні історичної спадщини на своїх теренах, у тому числі в Україні.
- 2 Що спільного і відмінного було у політиці Австрійської (Австро-Угорської) і Російської імперії у ставленні до історико-культурної спадщини? (**Джерела 7–10**).

• ДЖЕРЕЛО 11 **Думка дослідника**

На сьогодні в Україні існують різні приклади ставлення до історико-культурної спадщини, зокрема культових споруд: 1) культова споруда (на момент створення) → знищення та будівництво на її місці будівель різного призначення (за радянських часів) → неможливість відтворення (за часів незалежності); 2) культова споруда (на момент створення) → передача культової споруди під приміщення з іншим призначенням (за радянських часів) → повернення культової споруди релігійній громаді (за часів незалежності); 3) культова споруда (на момент створення) → руйнація під час війн чи від часу (імперський період) → консервація залишків (музеефікація) (за радянських часів) → реконсервація та руйнація залишків споруди і одночасне створення нових/сучасних проектів музеефікації (за часів незалежності).

(О. Ковалевська).

• ДЖЕРЕЛО 12 Візуальні матеріали. Фото

Знищені культові та побудовані на їхніх місцях інші споруди

*Трьохсвятительська церква,
підірвана у 1930-х рр. м. Київ, Фото 1911 р.*

Старий Київ. Фотоальбом. — К.: Видавець Ашот Арутюнян,
Видавничий дім «Перископ», 2005. — С. 35.

*Будинок МЗС України, побудований на місці
Трьохсвятительської церкви.*

Київ: Фотоальбом. / Вступ ст. В. Кузменка; Упоряд. А. Прибега. —
К.: Мистецтво, 2005. — С. 97.

Собор Св. Миколая, 1696 р., підірваний у 1930-х рр.

Фото з колекції О. Кагляна.

*Готель «Салют», побудований на місці знищеного
собору Св. Миколая.*

Київ: Фотоальбом. / Вступ ст. В. Кузменка; Упоряд. А. Прибега. —
К.: Мистецтво, 2005. — С. 161.

• ДЖЕРЕЛО 13 Візуальні матеріали. Фото

Зміна призначення культової споруди протягом різних історичних часів

Хоральна синагога Л. Бродського, 1897 р. Листівка Д. Маркова, 1900 р.

Старий Київ. Фотоальбом. — К.: Видавець Ашот Арутюнян, Видавничий дім «Перископ», 2005. — С. 72.

Театр ляльок у приміщенні синагоги, 1970 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.test.ukrainec.org.

Хоральна синагога, вул. Ш. Руставелі.

Фото О. Ковалевської. 2012 р

 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ:

- 1 Ознайомтесь з Джерелами 11–13. Охарактеризуйте зміни, що відбулися з культовими спорудами від часу їх створення. Які чинники зумовили зміни у призначенні цих пам'яток історії та культури?

• ДЖЕРЕЛО 14 Думка дослідника

З 20-х років ХХ ст. влада звернула увагу на пам'ятки фортифікаційного мистецтва. Так, у 1920 р. Управлінням консервації Львівського воєводства (відділ охорони пам'яток культури і мистецтва) складено список пам'яток трьох воєводств у новоствореній Польській державі.

[...] Після того, як у 1926 р. При НКО (Народному комісаріаті освіти) УСРР був утворений Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК) Ю. Сіцинський запросив головного інспектора новоствореної організації В. В. Дубровського в Кам'янець і проінформував його про стан фортеці. В результаті з'явилася стаття в республіканській газеті «Культура і побут», де з тривогою очільник писав про замок. На ім'я наркома освіти була підготовлена доповідна записка, а 23 березня 1928 р. протоколом 15/557 Раднарком УСРР затвердив постанову, за котрою міські та замкові укріплення Кам'янця-Подільського «мають історико-культурне значення та передані до відання Народного комісаріату освіти. Але якщо на фортифікаційні укріплення частково зверталася увага, то нищення забудови містечок лише набирало обертів.

Нагнибіда Р. В. Пам'ятки культурної спадщини Борщівського та Кам'янець-Подільського районів (сучасний стан і використання у туристичній сфері) // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2011. Вип. 20. — С. 87–88.

• Джерело 15 **Думка дослідника**

Інспектор з Харкова С. А. Таранущенко, який проводив обстеження на Лівобережжі в 1927–1932 роках, писав, що майже всі дерев'яні церкви, які були вершиною досягнень українського зодчества, знищили, за винятком церков у Новгород-Сіверську, Лебедині, Новомосковську та ще кількох. Було поруйновано Воздвиженський монастир у Полтаві, Покровську церкву 1690 року в Сумах; Юріївську церкву XVIII століття в Охтирці, архітектурні пам'ятки XVI–XVIII століть Новгород-Сіверського і Межигірського монастирів; торгові ряди XIX століття в Чернігові; фортифікаційні споруди в Херсоні і Кам'янець-Подільському; ратушу з вежами в Могилів-Подільському; будинок Пестеля в Тульчині; поховання солдатів-декабристів у Білій Церкві; царські скіфські кургани біля Маріуполя; церкву в селі Петраківці на Дніпропетровщині, яку збудував останній кошовий Запорозької Січі П. І. Калнишевський, церкву в селі Малинівці на Харківщині, яку розписував І. Ю. Рєпін [...].

Негативна практика довільного руйнування давніх пам'яток архітектури при реконструкції і переплануванні не минула інші історичні міста України: Харків, Дніпропетровськ, Вінницю, Одесу, Чернігів, Полтаву, Суми, Кам'янець-Подільський [...]. При реалізації цих ультралівацьких проектів безжалюно зносились і перебудовувалися пам'ятки історії та архітектури (монастирі, собори, церкви, костьоли, синагоги), у кращому випадку використовувалися для господарських або атеїстичних цілей. Були спотворені і втрачені історичні обриси міст і сіл, порушено нормальне перспективне сприйняття навіть уцілілих витворів зодчества через бездушну реконструкцію історичного середовища.

Акуленко В. І. Злочин проти пам'яті. Про нищення культурних цінностей на Україні (1927–1941 рр.). — К.: Видавництво т-ва «Знання» України, 1991. — С.15–16.

• Джерело 16 **Думка дослідника**

Особливо відчутними були втрати, понесені в середині 1930-х рр. історико-культурним фондом Києва. Після того, як в 1934 р. до Києва було перенесено столицю Радянської України, руйнування релігійних святинь — пам'яток культури — набуло характеру чітко спланованої акції. Під виглядом реконструкції Києва, незважаючи на протести наукової громадськості, було зруйновано велику кількість старовинних пам'яток часів Київської Русі, доби середньовіччя, монументи і пам'ятні знаки на честь українських наукових і культурних діячів. Серед них Михайлівський Золотоверхий монастир, на місці якого мав бути побудований республіканський центр з будівлями ЦК КП(б)У та РНК УСРР і величезним майданом для демонстрацій і парадів, Києво-Межигірський монастир, Десятинна церква, церква Успіння Богородиці Пирогощі, Богоявленська церква Братського монастиря на території Києво-Могилянської академії, Військово-Микільський собор, дзвіниці Кирилівського монастиря, фонтан «Самсон», пам'ятники княгині Ользі, Іскрі та Кочубею та

багато інших визначних пам'яток. За даними київської дослідниці Л. Проценко станом на 1991 р. мартиролог зруйнованих у ХХ ст. пам'яток у Києві складався з 254 історико-культурних об'єктів.

Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / Горбик В. О. (відповідальний редактор), Даниленко В. М., Денисенко Г. Г., Катаргіна Т. І., Кубальський О. Н., Федорова Л. Д. (науковий редактор) — К.: Інститут історії України, 2009. — С. 19–20.

• ДЖЕРЕЛО 17 **Думка дослідника**

В акті, складеному 28 лютого 1944 року комісією у складі начальника управління музеїв Наркомату освіти УРСР І. А. Короновського, завідувача Канівського райвідділу освіти Т. Т. Грищенка, учителів А. П. Зерніцького, О. І. Овсяницького, співробітників музею Т. Г. Шевченка — Д. І. Лебедка і В. Є. Бойка зазначалося, що «будинок музею на *Чернечій горі в Каневі* німецькими фашистами був перетворений на концентраційний табір, де трималися військово-полонені червоноармійці та цивільне населення. Для цього вони обгородили будинок колючим дротом; організовано казарму з кухнею та вбиральною [...]. Залишилось у музеї [...] 10 експонатів; решта експонатів (понад 2 тисячі) вивезено, знищено або пошкоджено [...]. Багато картин використовувалося фашистами для онуч і підстилок в бліндажах і казармах [...]. Всього пограбовано та знищено німецько-фашистськими окупантами майна на суму 2 913 677 крб.

Танана Р. В. Музей Кобзаря у Каневі в роки фашистської окупації // Черкащина в контексті історії України: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 60-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. — Черкаси, 2005. — С. 260.

• ДЖЕРЕЛО 18 **Думка дослідника**

[...] Масове закриття церков та їх руйнування припало й на роки хрущовської «відлиги». У 1960–1961 рр. за постановою Ради Міністрів з обліку було знято велику кількість пам'яток сакральної архітектури. Більшість з них була розібрана й стала будівельним матеріалом для господарського вжитку. Деякі церкви вдалося зберегти тільки завдяки використанню будівель в якості клубів, кінотеатрів, театрів. Так, у Києві була збережена хоральна синагога на вул. Ш. Руставелі, 13. Споруджена у 1897–1898 рр. на ділянці і коштом цукрозаводчика І. Бродського (арх. Г. Шлейфер). У 1948–1955 рр. у будинку містився Театр юного глядача. На вул. Ярославів Вал збереглася караїмська кенаса, побудована за проектом відомого архітектора В. Городецького у 1902 р., яка довгий час використовувалась, як кінотеатр «Зоря», з 1981 р. тут розміщений будинок актора. Дещо перебудована, вона і зараз зберігає традиційні для караїмських молитовних будинків форми. Миколаївський костел, побудований на початку ХХ ст. (вул. Велика Васильківська, 75), використовується як будинок

органної і камерної музики. Костел наданий римо-католицькій церкві для проведення богослужінь в окремі дні. Німецька евангелічно-лютеранська кірха на вул. Лютеранській, 22 збудована за проектом І. Штрома та П. Шлейфера у 1855–1856 рр. У радянський період використовувалась як Будинок архітекторів і тільки за часів незалежності України відновила свою діяльність як церковно-інституція. До пам'яток цього типу належать і Синагога галицького єврейського товариства, збудована в 1909–1910 рр. за проектом цивільного інженера Ф. Олтаржевського на вул. Жилинській, Єврейський молитовний будинок 1902 р. на вул. Андріївській, 2/12. На Контрактовій площі, № 2–6 збереглися деякі споруди Греко-Синайського Свято-Катерининського монастиря XVIII — початку XX ст. — пам'ятки грецької етнічної громади.

Катаргіна Т. І. Історико-культурна спадщина національних меншин у Києві // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / Горбик В. О. (відповідальний редактор), Даниленко В. М., Денисенко Г. Г., Катаргіна Т. І., Кубальський О. Н., Федорова Л. Д. (науковий редактор) — К.: Інститут історії України, 2009. — С. 174–175.

• ДЖЕРЕЛО 19 Офіційний документ

В СРСР, до складу якого на основі добровільного об'єднання і рівноправності з іншими союзними республіками входить Українська Радянська Соціалістична Республіка, пам'ятки історії та культури є надбанням народу. Радянська держава, дотримуючись ленінських принципів ставлення до культурної спадщини, створює всі умови для збереження і ефективного використання пам'яток в інтересах комуністичного будівництва. Пам'ятки історії та культури народів СРСР відображають матеріальне і духовне життя минулих поколінь, багатовікову історію нашої Батьківщини, боротьбу народних мас за її свободу і незалежність, революційний рух, встановлення і розвиток Радянської соціалістичної держави [...].

В СРСР пам'ятки служать цілям розвитку науки, народної освіти і культури, формування високого почуття радянського патріотизму, ідейно-морального, інтернаціонального та естетичного виховання трудящих.

Охорона пам'яток — важливе завдання державних органів і громадських організацій. Бережне ставлення до пам'яток історії та культури — патріотичний обов'язок кожного громадянина СРСР.

Радянське законодавство покликане активно сприяти поліпшенню справи охорони і використання пам'яток історії та культури, дальшому зміцненню законності в цій галузі.

Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», 1978 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3600-09>.

• ДЖЕРЕЛО 20 **Думка дослідника**

Взагалі спостерігається деяка закономірність у проявах відношення до пам'яток історії та культури в періоди кризових явищ у суспільно-політичному житті країни. Чим вище політизація громадянського суспільства, тим частіше здійснюється наруга над об'єктами культурної спадщини. Так було за часів УНР — знесення пам'ятників царям та їх прибічникам, в період більшовицького терору — руйнування всього, що не вписувалося в рамки пролетарської доктрини, в період хрущовської «відлиги» — знесення пам'ятників Сталіна та його пособників, а також пам'яток сакральної архітектури; горбачовської перебудови — так звана «війна пам'яток» із знесенням символів тоталітарної доби. Так відбувається і в сучасній Україні період гіперполітизації суспільства. [...]. Визнання пріоритету загальнолюдських цінностей та необхідність збереження культурного доробку кожного етносу характеризує сучасний рівень поцінування пам'яток в Україні, де в основу покладено принцип поважного ставлення до етнокультурних традицій та реліквій етносів, які мешкають на її теренах.

Катаргіна Т. І. Історико-культурна спадщина національних меншин у Києві // Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / Горбик В. О. (відповідальний редактор), Даниленко В. М., Денисенко Г. Г., Катаргіна Т. І., Кубальський О. Н., Федорова Л. Д. (науковий редактор) — К.: Інститут історії України, 2009. — С. 191.

 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтеся з **Джерелами 14–16**. Визначте напрями державної політики в УСРР у 20–30-х рр. стосовно багатокультурної історичної спадщини. Чим вони були зумовлені?
- 2 Проаналізуйте **Джерела 14–17**. Визначте, які пам'ятки історії та культури зберігалися, а які піддавалися знищенню? Як це співвідноситься із політикою радянської влади?
- 3 Як події Другої світової війни вплинули на стан історико-культурних цінностей українського народу (**Джерело 17**)?
- 4 Опрацюйте **Джерела 12, 13, 18**. Вкажіть, яким було ставлення радянської влади до багатокультурної спадщини у 60-х рр. ХХ ст. Яким чином воно пов'язане із попереднім періодом? Наскільки виправданим було перепрофілювання пам'яток?
- 5 Ознайомтеся із **Джерелом 19**. Як співвідноситься зміст Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978 р.) із діями радянської влади стосовно історико-культурної спадщини?
- 6 Як впливають на стан історико-культурної спадщини соціальні катаклізми (перевороти, революції, війни тощо)? (**Джерело 20**).
- 7 Чому руйнування пам'яток культури у ХХ ст. набуло масштабного характеру? Яким чином можна було запобігти таким процесам?
- 8 Виберіть з тексту джерел ключові слова, які могли б бути назвою цього підрозділу. Обґрунтуйте Ваш вибір та його дотичність до теми.

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 З'ясуйте основні чинники, які впливали на стан культурної спадщини в ХХ ст.
- 2 Наведіть приклади вибіркового ставлення влади до історико-культурної спадщини у різні історичні періоди. Робота в групах з **Джерелами 11–13, 18**. Ідентифікуйте світлини із типами змін призначення культової споруди, визначеними дослідницею О. Ковалевською (**Джерело 11**). Наскільки доцільною, на Вашу думку, була зміна функціонального призначення цих будівель? Чому не всі об'єкти повернулися до попереднього стану?
- 3 Хто, на Ваш погляд, має брати участь у прийнятті рішення про долю історичної пам'ятки, зміну її призначення? Відповідь обґрунтуйте.
- 4 Як та в залежності від чого змінюється ставлення держави, суспільства, громади та людини до історико-культурної спадщини?

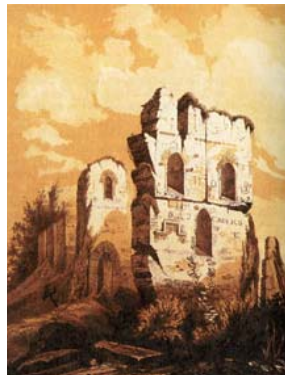
• ДЖЕРЕЛО 21 Візуальні матеріали. Фото

Вигляд Десятинної церкви у Києві у Х ст., її залишки у XVII ст.
та відтворений вигляд на початку ХХ ст.

Реконструкція вигляду Десятинної церкви.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua-traveling.com/ua/article/tithes-church>.

Руїни Десятинної церкви на малюнках А. Вестерфельда. XVII ст.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=2004.

Десятинна церква у Києві, 1914 р.

Старий Київ. Фотоальбом. — К.: Видавець Ашот Арутюнян, Видавничий дім «Перископ», 2005. — С. 17.

Вигляд законсервованих та деконсервованих залишків Десятинної церкви у Києві у XX ст. та на початку XXI ст.

Над підмурками Десятинної церкви збудують храм [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pamjatky.org.ua/?m=201210> (Архів за жовтень 2012).

Війна УПЦ Московського патріархату з Києвом за Десятинну церкву [Електронний ресурс]. Доступно з: <http://www.vines.org.ua/novyny/51-novyny-v-ukrajini/323-vina-upc-moskovskogo-patriarhatu-z-kyjevom-za-desjatynnu-cerkvu>.

Проекти відновлення та сучасної музеєфікації Десятинної церкви у Києві, XXI ст.

Проект відбудови Десятинної церкви, розроблений УПЦ МП.

[Електронний ресурс]. — Доступно з: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/5/102623/>.

Станко А. Новий проект музеєфікації Десятинної — Благословенний.

[Електронний ресурс]. — Доступно з: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/stanko/50fea3be48dfa/>.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Розгляньте фотографії та проекти реконструкції Десятинної церкви (**Джерело 21**).
- 2 Якою, на Вашу думку, має бути реконструйована Десятинна церква з огляду на критерій автентичності? Відповідь обґрунтуйте.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Як можна вплинути на прийняття рішення щодо збереження культурної спадщини власної громади? Яка роль кожного з нас у цьому процесі?

Блок III

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ОХОРОНІ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

• ДЖЕРЕЛО 22 Думка дослідника

[...] не можна сказати, що київський загал був зовсім байдужим до старожитностей. Дедалі більше думка про необхідність захисту пам'яток проникала до масової свідомості й проявлялася на практиці. Приміром, наприкінці XIX ст. громадськість Києва піднялася на захист історичного вигляду перлини Растреллі — Андріївської церкви. У 1891 році стихійне лихо пошкодило центральну маківку, через що виникла потреба у серйозному ремонті головного купола. Дерев'яні конструкції (лекала), які визначали форму купола, було вирішено замінити на металеві, потім дерев'яні знищили. Майстер-виконавець виявив недбалість, не помічену відповідальним будівельником Я. В. Кривцовим. В результаті абрис купола і маківки у завершенні істотно змінився, порушивши художню цілісність храму. [...] Громадське обурення змусило адміністрацію збудити питання про спотворену пам'ятку. [...] Участь громадськості в охороні пам'яток старовини набула й організованих форм. Відчутними поштовхами до усвідомлення суспільством пам'яткоохоронної проблематики ставали регулярні Археологічні з'їзди. Два з них проводилися в Києві. [...] Долею історико-культурної спадщини переймалися такі місцеві об'єднання, як Історичне товариство Нестора-Літописця [...], Товариство старожитностей і мистецтв [...], Київський відділ Імператорського Російського військово-історичного товариства.

Забудова Києва доби класичного капіталізму або Коли і як місто стало європейським / За загал. ред. М. Кальницького, Н. Кондель-Пермінової. — К.: ВАРТО, 2012. — С. 99–100.

• ДЖЕРЕЛО 23 Думка дослідника

Потужний науковий потенціал Львова XIX ст. сприяв формуванню пам'яткознавчих досліджень. Тут були наукові, освітні установи, діяли громадські товариства: «Галицько-Руська матиця», Ставропігійський інститут, Товариство шанувальників старожитностей Львова. З метою виховання пошани до національних пам'яток за ініціативою Іларіона Свенціцького в 1913 р. було створене Товариство охорони української старовини. [...] Видатні науковці, дослідники української старовини: Іван Крип'якевич, Теофіл Коструба — автори історичних праць з минулого Львова, Микола Голубець — дослідник церковного малярства, Володимир Січинський — дослідник історії львівської архітектури, та інші вчені творили наукову базу пам'яткознавства у Львові.

Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова // Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність: тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. — К., 1996. — С. 16–18.

• ДЖЕРЕЛО 24 **Думка дослідника**

За словами відомого українського історика, архівіста й музейника В. В. Дубровського [...] так звана «Імператорська Археологічна комісія» вважала Україну лише за об'єкт археологічних розкопів та за джерело, що з нього поповнювалось речами старовини й мистецтва музеї та палаці Петербургу й Москви. Видатні українські пам'ятки масами вивозилися поза межі України й часто гинули вони у приватних посідачів. Лише окремі українські діячі науки й мистецтва за таких часів тільки з особистої ініціативи могли вживати тих або інших заходів щодо охорони та збереження пам'яток української культури (прикладом можна згадати В. В. Тарновського у Чернігові, акад. М. Т. Біляшівського у Києві, акад. Д. І. Яворницького у Дніпропетровську й ін.). За останнє десятиліття цій справі трохи почали допомагати земські й міські самоврядування.

Акуленко В. І. Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2010 Вип. 17. — С. 6.

• ДЖЕРЕЛО 25 **Думка дослідника**

Працівники Уманського краєзнавчого музею у 1918–1920 рр., проводячи експедиції зі збору експонатів по селах Уманщини, брали з собою у підводи сіль, сірники, гас і вимінювали у селян на речі з розграбованих польських маєтків — картини, меблі, скульптури. Картини часто були у жахливому стані, не вистачало фахівців для їх визначення.

[...] Наступне документальне свідчення про художній відділ міститься в журналі Червоний шлях» № 4–5 за 1924 рік: «В музеї створена картинна галерея, в якій є італійське, фламандське, голландське мистецтво, гравюра, літографія, офорт. В цьому відділі є оригінали Торінееллі, Хосе Рібейри, Жана Фроса, Тома, Лампі, 5 оригінальних офортів Рембрандта, літографія 1509 року та інші. Відділ польського малярства найбагатший. Тут є оригінали знаменитих малярів Польщі — Коссака, Орловського, Катарбінського, Жмурка, Оксентовича, Матейка та інші»[...]. За свідченням працівника музею В. Стефановича цінні речі попали в музей масово в 1918–1930 рр. з приватних колекцій, поміщицьких маєтків, міських будинків.

Нагорна Н. В. До історії формування зібрання Уманського краєзнавчого музею // Матеріали науково-краєзнавчої конференції. Черкащина в контексті історії України. — Черкаси, 2004. — С. 352–353.

• ДЖЕРЕЛО 26 **Думка дослідника**

У збереженні національної культурної спадщини провідна роль належить свідомій громадськості — кращим представникам наукової і творчої інтелігенції, студентства, робітництва, які в умовах українізації активно й послідовно відстоювали збереження пам'яток історії та культури Харківського краю.

[...] Серед членів Великобурлуцького та Старосалтівського повітових комітетів охорони пам'яток переважали вчителі та представники місцевих відділів народної освіти. Вчителі традиційно були свідомими громадянами, не байдужими до пам'яткоохоронної справи. Наприклад, до Вовчанського повітового комітету охорони пам'яток у 1920 р. надходили листи такого змісту. Шкільна рада Третньої радянської школи повідомляла, що під час розбору архіву були знайдені історичні пам'ятки. Голова шкільної ради просив забрати знайдені документи до Вовчанського музею. [...] Характерним було те, що пам'яткоохоронний рух охопив усі верстви населення, незважаючи на галузь занять і фах. Так, у списках членів Великобурлуцького та Старосалтівського повітових комітетів охорони пам'яток значилися хлібороб, агроном і технік. Громадськість досить активно допомагала пам'яткоохоронцям музейних установ. У резолюції Президії Укрнауки “Про музейну справу в УСРР” від 2 квітня 1927 р. зазначалося, що до складу наукової ради музейної установи, крім директора та співробітників установи, можуть входити й представники зацікавлених державних і науково-дослідних установ, партійних і громадських організацій та, навіть, окремі спеціалісти.

Чернікова І. В. Унесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини Харківщини (1920-ті — початок 1930-х років) // Праці Центру пам'яткознавства. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2009. Випуск 15. — С. 23–35.

• Джерело 27 Свідчення очевидця

Лист інспектора по охороні історико-культурних цінностей Київщини Ф. Л. Ернста до Київської Губполітосвіти про випадки руйнування пам'яток Києва 11 листопада 1924 р.

Першого грудня цього року мине один рік моєї праці по охороні культурних цінностей на посаді інспектора при Всеукраїнському історичному музеї. Підводячи зараз підсумки цієї діяльності, я змушений констатувати, що справу цю поставлено абсолютно ненормально. Але навіть в одному Києві не тільки не було змоги організувати справу як слід, але, навпаки, протягом минулого року зроблено цілу низку самих неймовірних відомчих вандалізмів.

Наприклад:

В лютому місяці цього року адмінвідділом ВІНО (Вищий Інститут народної освіти) розпиляно і порубано на шматки прекрасний іконостас колишньої університетської церкви, спроектований архітектором Беретті. Коли справу цю було передано до Губсуду — її поклали під сукно.

В квітні місяці цього року підвідділ упорядкування при Губкомунвідділі почав розбирати на цеглу дорогоцінний історичний будинок т. з. Кловського палацу на Єлизаветинській вулиці, збудований в 1740 р. славетним архітектором Шеделем, не дивлячись на категоричні протести, руйнація продовжувалася і припинилась лише після того, як мною, на власні кошти, було послано телеграму від імені Губполітосвіти та Всеукраїнської академії наук до центру.

Центр передав справу до прокуратури, але Губсуд припинив справу «за не виявленням винуватців» [...].

Коли один Київ, культурний центр України, дає за один рік такий мартиролог мистецтва, то по губернії пам'ятки мистецтва нищаться ще в далеко ширших розмірах, але при сучасному стані охорони не тільки заборонити чи притягти когось до відповідальності, але навіть дізнатись про небезпеку чи нищення — немає змоги.

Не знаходячи за можливе за таких умов нести відповідальність за стан пам'яток мистецтва і старовини на Київщині, я прошу звільнити мене від обов'язків інспектора по охороні культурних цінностей і залишити завідувачим художнім відділом при Всеукраїнському художньому музеї.

Ф. Ернст

Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / Бабенко Л. Л., Бабенко С. С., Білоус Г. П. та ін. — К.: Рідний край, 1991. — С.391–392.

• Джерело 28 Історична довідка

Федір (Теодор-Ріхард) Людвігович Ернст (1891–1942) — український історик, мистецтвознавець, музеєзнавець, походить з родини німецького колоніста. Ернст був видатним спеціалістом з історії української архітектури та образотворчого мистецтва. Працював інструктором Всеукраїнського та Київського губернського комітетів охорони пам'яток. З 1926 по 1930 рр. очолював Київську крайову інспектуру охорони пам'яток матеріальної культури. У 1920-х роках брав участь у численних експедиціях для пошуків, дослідження і збереження пам'яток української архітектури і мистецтва, проводив археологічні розкопки, організовував виставки, формував музейні експозиції. Завдяки роботі Ернста та його колег вдалося зберегти значну кількість пам'яток, передусім сакральних, не лише Київщини, а й Чернігівщини, Волині, Поділля. Ернст зробив вагомий внесок у створення Київського музею російського мистецтва, Києво-Печерського, Кирилівського та Чернігівського заповідників. 1933 року Ернста було звільнено з музею, заарештовано, а наступного року — засуджено до трьох років виправних робіт на будівництві Біломор-Балтійського каналу. 16 липня 1941 року Ернста знову заарештовано за звинуваченням у шпигунстві, а 28 жовтня 1942 року розстріляно. Реабілітований посмертно.

За матеріалами: Білокін С. І. Ернст Федір Людвігович // Енциклопедія історії України. — Т. 3. — К.: Наукова думка, 2005. — С. 47.

• Джерело 29 Свідчення очевидця

Свідчення Зимака Мефодія Григоровича з містечка Збаража

Недалеко від церковної огорожі стояв між церквами костел. Він був менше пошкоджений в час війни. Згодом парафіяни його капітально відремонтували, покрили оцинкованим залізом. Стіни ж розбитої церкви не думали ремонтувати, так вони стояли до 1931 року. Тоді головою сільради був Якубінський, а головою колгоспу Безвіконний Кирило. Я працював в колгоспі табельщиком і був при тому, як вони радилися скільки треба взяти грошей за справний будинок костюлу та стіни розбитої церкви з її льохами. Летавський колгосп хоче все це купити на знос. Я почав їх розраджувати, що такий будинок шкода руйнувати, а краще зробити в костюлі перекриття і буде хороший двоповерховий будинок. Стіни ж церкви розміром 42х26 м, висотою чотирьох поверхового будинку, під яким великі льохи — ще гірше шкода бо стоїть він на такому перешийку річки Збруча довжиною 140 метрів, то якби зробити тунель, пустити річку навпростець, створився б водоспад на котрому можна встановити турбіну і був би дешевий струм. Мене не захотіли слухати, а коли я спробував це їм показувати, то ще й прозвали мене дурнем. Будинок зруйнували за мізерну плату.

Нагнибіда Р.В. Пам'ятки культурної спадщини Борщівського та Кам'янець-Подільського районів (сучасний стан і використання у туристичній сфері) // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / [редкол.: О. М. Титова (голов. ред.) та ін.]. — К., 2011 Вип. 20. — С. 88.

• Джерело 30 Свідчення очевидця

Лист директора Чернігівського державного музею М. Г. Вайнштейна* (1894–1952) до сектору науки НКО УСРР про необхідність збереження пам'яток українського ливарства 5 квітня 1931 р.)

[...] Сповіджаю, що справа з охороною пам'яток культури в зв'язку з кампанією по вилученню металобрухту стоїть не зовсім гаразд. Комісія ухвалила не забирати гармат, що на валу в Чернігові, але комісія хоче вилучити гармати XVII–XVIII ст., що лежать у дворі музею. Гармати ці без лафетів, для устаткування їх потрібні кошти, яких музей не має. Це дало привід представникові Держторгу поставити питання про передачу цих гармат на утиль. Відстоювати їх комісії важко, бо один з представників комісії вважає за потрібне знищити взагалі всякі пам'ятки, що нагадують минуле, другий представник комісії — це представник «Металолому», що ставить питання гостро, що залишення гармат — це зрив справи індустріалізації країни. Голова комісії об'єктивна людина, але оскільки гармати у дворі і оскільки є гармати на валу, він вважає за потрібне передати гармати у дворі музею на утиль. На погляд директора музею (4-й і останній представник комісії) знищення гармат неприпустиме, бо це є пам'ятки старовинного ливарства, що мають значення для вивчення історії розвитку трудових процесів. Крім того, гармати, як пам'ятники старовини,

*Музеєзнавець,
історик живопису
й архітектури.
Завідувач
Чернігівського
державного музею.
Ставав на захист
православних
церков. 5 квітня
1931 безуспішно
протестував
проти намірів
«Металолома»
утилізувати
церковні дзвони

складають значно більшу цінність, ніж використання їх на металевий брухт. Тому знищення гармат є шкідництво. Отже, прошу сектор науки не дозволити знищити гармати [...] бо коли у Чернігові є пристойна збірка гармат, в інших містах України, де є великі музеї, гармат зовсім нема. Тому частина гармат могла б перейти до інших музеїв, що використали б їх як науковий та політосвітній матеріал [...].

Директор музею М. Вайнштейн.

Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / Бабенко Л. Л., Бабенко С. С., Білоус Г. П. та ін. — К.: Рідний край, 1991. С. 449–450.

• Джерело 31 Свідчення очевидця

Із звернення невідомого кореспондента з Донецької області до депутата Верховної Ради СРСР та УРСР письменника П.Г.Тичини 12 лютого 1956 р.

«Недавно проїздив та проходив тим місцем, де не одне сторіччя існувала Низова Січ [...]. Стоять до цього часу самотні печери, які були колись для січовиків сховищем при селищі Куца Балка Бериславського району. У виноградному радгоспі «Красный Маяк» коло прірви стоїть козацька церква, яку адміністрація радгоспу перетворила в склад, малюнки понищила, скорботно скрегоче залізо купола. Незабаром навесні в Каховському морі підніметься вода на вісім метрів, хвиля вдарить в піщані береги, козацька церква, простоявши 200 років, піде в прірву за мить [...] Невже Ви не захистите від руйнації історичну спадщину великих прадідів?».

Войналович В. А. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР / В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк. — К., 1969. — С. 13.

▾ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 На основі аналізу **Джерел 22–24** наведіть приклади активної громадянської позиції з охорони пам'яток історії та культури на українських землях в кінці XIX – поч. XX ст. Назвіть імена видатних громадських діячів та товариств, які турбувалися долею історико-культурної спадщини.
- 2 Проаналізуйте **Джерела 25–30** та поясніть специфіку пам'яткоохоронної роботи у 20–30-х рр. Визначте роль громадськості у цьому процесі.
- 3 На основі аналізу **Джерел 25–26** охарактеризуйте категорії громадськості, соціальний склад населення, залученого до пам'яткоохоронного руху. З'ясуйте причини активності населення.
- 4 Прочитайте уважно текст **Джерела 27**. Хто автор листа, яка його мета і кому адресовано лист?
- 5 Чим обґрунтовується необхідність збереження пам'яток культури у **Джерелі 30**? Охарактеризуйте вчинок Ф. Л. Ернста та М. Г. Вайнштейна у політичних умовах того часу.

- 6** Прокоментуйте **Джерело 29** від імені голови сільради, голови колгоспу та селянина М. Зимака. Чи збігаються опис та оцінка процесу знесення будівлі костелу цими учасниками події? Чиї аргументи є більш переконливими? Яке рішення зрештою приймається? Про що це свідчить?
- 7** Прокоментуйте **Джерело 31**. На які явища вказує автор листа. Чому автор звертається до П. Г. Тичини? Як, на Вашу думку, можна було запобігти руйнуванню пам'яток культури? З допомогою додаткової інформації напишіть листа-відповідь від імені П. Г. Тичини.
- 8** На основі аналізу **Джерел 22–31** наведіть приклади активної громадянської позиції щодо збереження історичного та культурного надбання у різні історичні періоди.

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1** Які форми захисту історико-культурної спадщини обирає громадськість (**Джерела 22–31**)? Які з них зберігають свою актуальність сьогодні? Відповідь обґрунтуйте.
- 2** Систематизуйте представників громадськості, що здійснювали різноманітні заходи щодо збереження історико-культурної спадщини. Які суспільні верстви вони представляли? Які професійні спільноти? (**Джерела 22–31**).
- 3** Які аргументи наводилися представниками громадськості на користь збереження історичних пам'яток? Які з них актуальні й сьогодні?
- 4** Виділіть, сформулюйте і запишіть форми пам'яткоохоронної діяльності громадськості у ХХ ст.
- 5** На основі аналізу **Джерела 30** проведіть симуляційну гру у форматі «акваріуму».

▶ Методичні поради

Визначте особи в групі, які представляють і виконують роль члена комісії — представника Держторгу, представника «Металолому», директора музею, представника місцевої влади, місцевого жителя. Визначені особи мають різні законні інтереси. Учасникам рольової гри пропонується обрати свої ролі жеребкуванням. Після ознайомлення із **Джерелом 30** продумайте свої аргументи відповідно до обраної ролі. Решта учасників спостерігають за почерговою аргументацією «за» чи «проти» і в кінці, коли аргументи вичерпано, ставлять запитання і роблять висновки.

• ДЖЕРЕЛО 32 Думка дослідника

Академіка Бориса Возницького називають «ангелом-хоронителем» українських музеїв і замків. Його мистецько-дослідницька і організаторська діяльність увінчалася низкою безцінних для вітчизняної історіографії здобутків, за його безпосередньої участі врятовано, повернуто з небуття, збережено понад 20 тис. творів — ікон, портретів, картин, скульптур, перлин прикладного

мистецтва тощо. Завдяки зусиллям митця піднято з руїн і створено музеї на правах відділів Львівської галереї мистецтв: музей-заповідник «Олеський замок» (1975), Музей «Мистецтво давньої української книги» (першодрукаря І. Федорова) (1976), Музей-садиба Маркіяна Шашкевича (1986), Музей найдавніших пам'яток Львова (1993), Музей «Русалки Дністрової» (1990), Музей оборонної архітектури XIV–XV ст. «П'ятничанська вежа» (1995), музей «Львівська сакральна барокова скульптура XVIII ст. Творчість І.-Г. Пінзеля» (1996). За його ініціативи стародавні замки Галичини — Олеський, Золочівський, Підгорецький та Свірзький були об'єднані в історико-архітектурний комплекс «Золота підкова». Завдяки Возницькому сучасникам стало відоме ім'я українського Мікеланджело — скульптора Івана Пінзеля.

Борковський А. Борис Возницький — майстер часу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/fab187cc2112106a/www.%20amu.gov.ua>.

• ДЖЕРЕЛО 33 Думка дослідника

*Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

Однією із експедицій, в якій безпосередньо бере участь УТОПІК*, є «Чорнобильська експедиція по виявленню та врятуванню культурних цінностей Полісся», мета якої — обстеження пам'яток народної культури 30-кілометрової зони Чорнобильської АЕС. Внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції у квітні 1986 р. в зону лиха потрапили пам'ятки історії та культури, які увібрали багатовікові традиції місцевого населення, збагачені впливами сусідів. На території 31 району Волинської, Київської, Житомирської, Рівненської, Чернігівської областей знаходиться 2,5 тис. пам'яток історії, 48 пам'яток архітектури і містобудування, 13 пам'ятників монументального мистецтва, 2 тис. пам'яток археології.

Неживий О. Чорнобильська експедиція // Пам'ятки України. — 1990. — № 1. — С. 47.

• ДЖЕРЕЛО 34 Громадська думка

У центрі Львова мешканці самовільно замінили понад 12 тисяч дерев'яних вікон на пластикові, що заборонено з огляду на збереження архітектурної та історичної цінності будівель. Про це повідомили у прес-службі Львівської міської ради. «В будинках-пам'ятках архітектури заборонено замінювати дерев'яні вікна на пластикові.

По-перше, тому що є паспорт опорядження фасаду, по-друге, будинки належать до спадщини ЮНЕСКО і заміна дерев'яних вікон на пластикові — це порушення законодавства України про охорону культурної спадщини. Ми даємо мешканцям змогу власноруч змінити пластикові вікна на дерев'яні і не сплачувати штраф — спершу надсилаємо 2 попередження з проханням привести вікна до автентичного вигляду — якщо мешканці реагують на наші попередження, вони не сплачують штраф. Але якщо реакції на попередження немає,

доводиться подавати до суду. Тоді мешканцю доведеться не тільки демонтувати пластикове вікно, але й заплатити штраф», — повідомила голова Галицької районної адміністрації Ірина Маруняк.

12 тис. пластикових вікон самовільно встановлено в центрі Львова // Відлуння віків: український пам'яткоохоронний Інтернет-ресурс. — 2011. — 28 жовтня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pamjatky.org.ua/?p=2612#more-2612>.

• ДЖЕРЕЛО 35 Анотація проекту

«Кроки до відродження буковинської толерантності» — міжшкільний проект старшокласників у м. Чернівці, квітень-червень 2012.

У рамках проекту учні та вчителі румунської (гімназія № 6), єврейської (СШ № 41), російської (ліцей № 4) та українських шкіл (ліцей № 1, ЗОШ № 5, 19, 37) сформували 7 дослідницьких груп й упродовж квітня 2012 р. вивчали історію та внесок у розвиток культури Чернівців етноконфесійних громад населення міста: української, румунської, польської, німецької, єврейської, вірменської, російської. Окрім того, ними досліджувалися взаємовпливи та взаємозв'язки між даними національними громадами на різних етапах історичного розвитку. У співпраці із представниками національно-культурних товариств дослідницькі групи підготували презентації з історії, традицій та культури різних етноконфесійних громад Чернівців. Цікавою складовою презентацій став чернівський фестиваль «Поліетнічні Чернівці».

Керівник проекту Наталя Герасим, голова Чернівецького осередку Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба».

▾ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з **Джерелами 32–33**. Яку роль у процесі збереження історико-культурних пам'яток відіграють окремі особистості та об'єднання громадян (наукові товариства, об'єднання митців, товариства охорони пам'яток тощо)?
- 2 Ознайомтесь з **Джерелом 35**. Доведіть, що реалізація описаного проекту є прикладом збереження багатокультурної спадщини та діалогу культур в сучасному суспільстві. Як можна використати цей досвід у Вашому навчальному закладі і місцевій громаді?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Яка різниця між державною політикою щодо збереження історико-культурної спадщини та громадськими діями у цій сфері? Як ви гадаєте, чиї заходи були результативнішими?
- 2 На основі аналізу **Джерела 34** дайте відповідь на запитання: Як ви розумієте вислів «жити в музеї»? З якими проблемами зіштовхуються мешканці центральної частини старих міст, привабливих у туристичному сенсі? Як віднайти баланс між комфортними умовами проживання та збереженням історичної та культурної спадщини?

▶ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОБГОВОРЕННЯ

- 1 Які функції виконують історико-культурні пам'ятки у житті суспільства?
- 2 Яка їхня історична вартість і роль для держави та місцевої громади?
- 3 Чому важливо оберігати і відновлювати історико-культурні пам'ятки?

▶ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Проведіть міні-дослідження у місцевій громаді за темою: **«Збережімо нашу культурну спадщину»**, що має на меті практичне навчання активної участі та впливу на процес прийняття рішення щодо збереження культурної спадщини у місцевій громаді.

▶ Методичні поради

- Крок 1.** Обговоріть в групах те, яким Ви хочете бачити власне історичне середовище (вулицю, ділянку забудови на ній, школу або місце, де живете):
- ♦ укладіть перелік історичних та культурних об'єктів, що розташовуються у ньому;
  - ♦ оберіть одну з пам'яток культури, розташовану у вашому історичному середовищі, і дослідіть її стан;
  - ♦ укладіть алгоритм дій стосовно захисту/збереження пам'ятки.
- Крок 2.** Оцініть стан культурної пам'ятки історичного середовища, в якому ви живете і навчаєтеся за наступною схемою (вимагає попереднього самостійного чи групового виконання):
- ♦ стан історико-культурної пам'ятки в минулому і сучасному;
  - ♦ історична та мистецька вартість;
  - ♦ вияви багатокультурності в минулому і сучасному пам'ятки;
  - ♦ чинники, які спричинили руйнування споруди та вплинули на зміну її призначення.
- Крок 3.** Укладіть в групах опитувальник та проведіть анкетування окремих груп громадськості (молоді, середнього віку, пенсійного віку; з урахуванням статі опитуваних).
Зверніться до місцевих організацій та об'єднань, що займаються пам'яткоохоронною діяльністю, для проведення експертних інтерв'ю з приводу стану та можливості збереження історичної пам'ятки.
- Крок 4.** Укладіть колаж — галерею для виставки або РР-презентацію на тему: «Становище культурно-історичної спадщини: минуле і сучасне». Презентація може відбуватися в класі, школі, для громадськості населеного пункту — на площі, музеї, місцевій раді тощо.